

još neka važna pedagoška imena kao što su primjerice Đuro Arnold, Stjepan Basariček ili Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka, dakako i druga. Svakako, ova nam je knjiga trebala kao svojevrsni vade mecum hrvatske pedagogije u njezinim ponajboljim i autentičnim prinosima. Osim autoru, valja čestitati i nakladniku »Školskoj knjizi«, koja je prepoznala aktualnu i trajnu vrijednost ove Vukasovićeve knjige.

Vladimir Lončarević

Vladimir Horvat — Igor Vukić — Stipo Pilić — Blanka Matković, *Jasenovački logori — istraživanja*, Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, Zagreb, 2015, 268 str. [Prvo i drugo izdanje]

Prošlo je 70 godina od završetka Drugog svjetskog rata, no okolnosti i događaji toga razdoblja i poraća još uvijek pobuđuju velik interes. Razlog tomu je taj što velik dio hrvatske javnosti osjeća i zna da je istini bilo onemogućavano da izide na vidjelo i pravda nije zadovoljena. Mnogobrojnim žrtvama rata i poraća osporavalo se pravo na istinu, ili se istina relativizirala, a pojedine skupine žrtava čak su se i kriminalizirale. No žrtve tih događaja nisu samo ubijene i stradale osobe, nego i njihovi bližnji i potomci, konačno i svi hrvatski građani, bez obzira na vjeru i nacionalnost, koji imaju pravo na istinite podatke o događajima koji još uvijek utječu na naše međusobne odnose.

Prilog istini je i knjiga *Jasenovački logori — istraživanja* četvero autora: Vladimira Horvata, Igora Vukića, Stipe Pilića i Blanke Matković. Knjigu je objavila udruga Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, u svibnju 2015. godine, u nakladi od 1000 primjeraka. Kako je knjiga u kratkom vremenu rasprodana, nakon samo pola godine

objavljeno je i drugo izdanje, također u nakladi od 1000 primjeraka. Knjigu su uredili Stjepan Razum i Igor Vukić.

Knjiga sadrži tri opsežna znanstvena rada o logorskom kompleksu u Jasenovcu: 1. Vladimir Horvat: *Tri jasenovačka logora* (str. 11–44); 2. Igor Vukić: *Sabirni i radni logor Jasenovac 1941. — 1945.* (str. 55–134); 3. Stipo Pilić i Blanka Matković: *Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima* (str. 145–235).

1. Vladimir Horvat: *Tri jasenovačka logora*

Pater prof. dr. sc. Vladimir Horvat, profesor emeritus Filozofskog fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu, znanstvenik je širokoga raspona istraživačkih interesa. Objavio je više od 200 članaka i desetak knjiga: o povijesti hrvatskoga jezikoslovlja i književnosti, o povijesti isusovačkog reda, o blaženom Alojziju Stepincu te o žrtvama partizanskih i komunističkih zločina u Drugom svjetskom ratu i poraću. O zanimljivom životnom putu i bogatom djelovanju patra Horvata svjedoči spomen-zbornik *Od Mure do mora, od Save do Seine*, koji su njemu u čast 2015. godine objavila subrača i prijatelji u nakladi Filozofsko-teološkog instituta, a urednik je dekan Filozofskog fakulteta DI prof. dr. sc. Ivan Šestak.

Znanstveni rad *Tri jasenovačka logora* temelji se na nizu od 14 članaka pod zajedničkim naslovom *Istina o tri jasenovačka logora*, koji je objavljen u *Glasi Koncila* od ožujka do lipnja 2014. godine i koji opisuje sve tri faze jasenovačkog logora.

U predratnom Jasenovcu Hrvati su bili brojniji, ali Srbi su bili utjecajni jer je najbogatiji privrednik bio Srbin Lazar Bačić, veletrgovac i čelnik velikosrpske politike na tom području. On je 20-ih

godina otkupio močvarno tlo na ulazu u Jasenovac i tu izgradio ciglanu i crepanu, a zatim je dogradio industrijski kompleks. Početkom 1941. napustio je sve to i prebjegao u Srbiju. Nezavisna Država Hrvatska nacionalizirala je Bačićevu napuštenu industrijsku zonu te 23. kolovoza 1941. formirala sabirni i radni logor Jasenovac, koji je pod ustaškom upravom djelovao do 22. travnja 1945. godine. Do kraja ustaške vlasti u Jasenovcu i okolici djelovale su tri logorske cjeline: logor Jasenovac, kaznionica Stara Gradiška i Kožara (logore Bročica i Krapje ustaše su otvorili u ljeto 1941., a zatvorili zbog poplava već ujesen). U jasenovačkom logoru djelovalo je šest velikih proizvodnih jedinica: ciglana i crepana, pilana, električna centrala, oružarnica s proizvodnjom hrvatske strojnice i proizvodnja aviodijelova za Lufthansu. Proizvodi iz logora bili su namijenjeni domaćim potrebama logora i vojske, ali i slobodnom tržištu u Hrvatskoj i inozemstvu, naročito ratnom opremom. Kožara, koja je bila smještena u samom naselju Jasenovac, bila je pogon za štavljenje i obradu kože u vlasništvu oko 150 židova još u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Kad je formirana NDH, kožara je formalno proglašena dijelom logora, a svi radnici logorašima. Nekadašnje vojarne u Staroj Gradiški 1921. prenamijenjene su u kaznionicu još u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, i kao takve ih je preuzela i NDH.

Kad su partizani preuzeli logor, sve su strojeve poslali u Srbiju i Crnu Goru, pa u Jasenovcu više nije bilo radnog logora, nego je postao logor za masovno zatvaranje i ubijanje protivnika. Partizanski logorski sklop Jasenovac podijeljen je na pet lokaliteta. Logor I. Bročice i Logor II. Krapje partizani su ponovo aktivirali zbog velikog broja žrtava križnog puta, koje su tu smještali i likvidirali.

Uspostavom nove socijalističko-komunističke države, Jasenovac je prenamijenjen u logor za sve idejne protivnike komunista, aktualne i potencijalne, one za koje su komunisti bili uvjereni da nikad neće prihvatiti njihovu ideologiju: dobrostojeći radnici, bogati seljaci nazvani kulaci, činovnici, intelektualci, profesori, svećenici župnici i redovnici. U ljetu 1948. Staljin je proglasio Rezoluciju Imformbira protiv Tita, kojega su Sovjeti željeli skinuti s vlasti. Tito je tada žestoko reagirao pozatvaravši sve prosovjetski usmjerene oficire i komuniste. Budući da su do tada uglavnom bili likvidirani jasenovački zatvorenici, Tito je svoje političke protivnike smjestio u ispražnjeni Jasenovac i druge logore, dok ih nije 1951. prebacio na Goli otok.

Vladimir Horvat došao je do jasnih spoznaja i potvrda o tome da su partizani, a potom komunistička vlast u Jugoslaviji, iskoristili kapacitete bivšeg ustaškog logora u Jasenovcu kako bi u njemu zatočili i pogubljivali svoje ratne, a potom političke neprijatelje.

2. Igor Vukić: *Sabirni i radni logor Jasenovac 1941. — 1945.*

Novinar Igor Vukić istraživanjem Jasenovačkog logora bavi se od 2007. godine, a svoje spoznaje temelji prvenstveno na analizi arhivske građe. Prve podatke i poticaj za istraživanja dobio je u svojoj obitelji od oca i djeda, koji su živjeli preko Save u srpskom selu Gradina i koji su mu iznosili svoje osobne doživljaje, koji su se bitno razlikovali od službenih komunističkih priča. Znanstveni rad *Sabirni i radni logor Jasenovac 1941. — 1945.* temelji se na nizu od 22 članka objavljenih u *Glasi Koncila* od ožujka do prosinca 2013. godine pod zajedničkim naslovom *Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru*. Igor Vukić dao je kronološki

prikaz događanja u logoru, temeljen na arhivskoj građi, osobnim pismima i službenim izvještajima te je iznio realne brojčane podatke temeljene na građi, a opisi događaja doneseni su bez kvalifikacija i komunističkog preuveličavanja. Obrazložio je zakonske temelje za interniranje, zadržavanje i puštanje logoraša u jasenovačkom logorskom kompleksu: na logor su mogle biti osuđene osobe koje su »pogibeljne za javni red i sigurnost«, u trajanju od najmanje tri mjeseca do najviše tri godine, a vrijeme provedeno u istrazi uračunavalo se u vrijeme prisilnog boravka. Opisani su izvori financiranja i načini dopremanja hrane. Logoraši su svojim radom sami privređivali hranu te proizvodili predmete za vlastitu uporabu, ali i za trgovinu. Židovske bogoštovne općine i obitelji logoraša imale su pravo slati pakete. U jasenovačkom logoru bilo je razdoblja mirnijega nadzora i razdoblja oštre stege te pretjeranoga i brutalnoga nasilja i odmazda. Teška razdoblja bila su potaknuta pokušajima bijega, unutrašnjim nepridržavanjima logorskih pravila i suradnjom s partizanskim snagama. Zabilježene su i smrtne kazne nad ustaškim vojnicima kojima je utvrđeno nemoralno postupanje s logorašima, kad bi takve informacije došle do viših upravnih razina. Logori su služili i kao sabirni centri za radnu snagu koja se potom slala na prisilni rad u Njemačkoj.

U članku su opisani i pojedinačni potvrđeni događaji, iz kojih je vidljivo da je Katolička Crkva i institucionalno i preko pojedinih svećenika nastojala pomoći. Primjerice, kad su nacisti zauzeli zgradu židovskog staračkog doma Lavoslav Schwarz, nadbiskup Stepinac sve je stanovnike uzeo pod svoju zaštitu i smjestio ih u nadbiskupskom dobru u Brezovici.

Valja tu istaknuti i zbrinjavanje djece nakon borbi na Kozari u lipnju i srpnju

1942. godine. Djecu koja su se zatekla u logoru Stara Gradiška nastojao je zbrinuti široki krug ljudi, od samih državnih vlasti, preko Caritasa Zagrebačke nadbiskupije i Hrvatskog crvenog križa do brojnih volontera — hrvatskih građana i obitelji. Vijest o brojnoj djeci u logoru Stara Gradiška navodno je prenijela časna sestra Monika Štampalija, redovnica Kćeri Božje ljubavi. Vlasti NDH za akciju zbrinjavanja zadužile su Kamila Brösslera, koji je angažirao mnoge zdravstvene radnike, predstavnike crkvenih redova, odgajateljce i volontere. U akciji su surađivali msg. Pavao Jesih iz Katoličke akcije i Stjepan Dumić, ravnatelj zagrebačkog Caritasa. U 1942. godini preko Caritasa je, u Zagrebačkoj nadbiskupiji i Đakovačkoj biskupiji, smješteno 5124 kozaračke pravoslavne djece. Kad je Ustaška nadzorna služba zaustavila akciju smještanja djece u obitelji, Brössler se obratio nadbiskupu Stepincu za podršku, pa je Stepinčevim zalaganjem akcija smještanja djece u katoličke obitelji nastavljena.

Kamilo Brössler u Jastrebarskom je organizirao prihvatni dom za djecu sa šezdesetak članova osoblja — liječnika, medicinskih sestara, časničkih sestara milosrdnica i odgajateljica, a neke časne sestre stigle su i iz hrvatskih samostana u Beogradu. Svi su davali sve od sebe da pomognu djeci, no zarazne bolesti i iscrpljenost u prvim mjesecima odnijeli su mnogo dječjih života. Partizani su 26. kolovoza 1942. provalili u dječji dom u Jastrebarskom i odveli 450 djece, no dva dana kasnije vratili su u dom 400 djece, znajući da će tu biti zbrinuta. Poslije rata komunističke vlasti optužile su časnu sestru Pulheriju (upraviteljicu doma) i časnu sestru Gaudenciju (glavna ekonomica doma) za nesavjesno postupanje, no Kamilo Brössler i dr. Weissman te su optužbe opovrgnuli, pa protiv časničkih sestara nije pokrenut kazneni postupak.

Zaslugom nadbiskupa Alojzija Stepinca, u jasenovački logor upućen je svećenik. Nadbiskup Stepinac pismeno je od Pavelića zatražio 2. studenog 1942. da se umirućima u logorima dopusti dolazak svećenika radi ispovijedi. Jasenovačkom logoru dodijeljen je svećenik Zvonimir Brekalo, koji je krajem 1944. umro od pjegavog tifusa, a naslijedio ga je franjevac Zvonimir Lipovac. U jasenovačkom logoru djelovao je i muslimanski imam Tahir Vojković, a muslimanski obredi održavali su se svakog drugog petka. U nekim poslijeratnim presudama tvrdilo se da su u logor dolazili svećenici Hrvatske pravoslavne crkve i ispovijedali pravoslavne zatočnike, no autor članka ističe da za takve navode nije pronašao potvrde.

Nadbiskup Stepinac napisao je Paveliću 1943. da je Jasenovac »sramotna ljaga«, no jugoslavenske komunističke vlasti od Jasenovca su izgradile političko-propagandni mit, koji još uvijek živi u dijelu javnosti.

3. Stipo Pilić i Blanka Matković: *Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima*

Stipo Pilić profesor je povijesti i geografije. Bavi se istraživanjem Drugog svjetskog rata i poraća, o čemu objavljuje znanstvene radove samostalno i u suautorstvu. Blanka Matković diplomirana je povjesničarka i politologinja koja je u Hrvatskoj magistrirala politologiju, a u Engleskoj je magistrirala povijest na temu poslijeratnih zločina nad Hrvatima u Sloveniji i Hrvatskoj. Poglavlje *Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima* znanstveni je rad prethodno objavljen u časopisu *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56 (2014).

U radu se donosi iscrpan popis i osvrt na dosadašnja istraživanja, svjedočanstva i dokumente koji govore o poslijeratnom logoru u Jasenovcu. Autori upotpunjuju sliku o jasenovačkom logoru pronadenim arhivskim izvorima koji potvrđuju da je na jasenovačkom području nakon Drugog svjetskog rata djelovao sustav zarobljeničkih logora.

Dok je ustaški logor imao administraciju (sačuvanu) koja je vodila evidenciju o ulascima i izlascima iz jasenovačkog logora, partizanski logor u početku nije imao nikakvu administraciju. Nakon što su partizani izbacili strojeve i obustavili svu proizvodnju, masovno su skupljali logoraše i likvidirali ih bez ikakvih popisa. Tek su poslije uveli svoje partijsko sudstvo (priječko i vojno) i skupljali su presude logoraša, uglavnom na smrt. No ta je dokumentacija odnesena u Beograd i ne može se dobiti ni uvid u gradu ni kopije. Jasenovac je postao samo koncentracijski logor za sve aktualne i potencijalne neprijatelje, koji su bili masovno likvidirani.

Prvi je poslijeratni logor Jasenovac istraživao franjevac povjesničar Oton Knezović. On je u radu *Pokolj hrvatske vojske 1945.* iznio svjedočanstva o Bleiburgu, Križnom putu i stradanju hrvatske vojske poslije Drugog svjetskog rata. Njemu je jedan svećenik posvjedočio da su 1945. u Staroj Gradiški bili smješteni brojni katolički svećenici.

4. Dodatci

Knjiga je opremljena bogatim slikovnim priložima, tj. 20 fotografija (»svjetloписа«) svakodnevnog života u jasenovačkom logoru, koji pokazuju laboratorij logorske bolnice, montažu lokomobila, rad u kožari, tvornicu lanaca, logorske štale s konjima i drugim domaćim životinjama, električnu centralu i mnogobrojne građevinske radove.

Knjizi je priložen obiman popis izvora i literature te kazalo osoba.

Po mišljenju stručnjaka, to je dosad najinformativnija znanstveno pisana knjiga o tri jasenovačka logora. Ona iz temelja ruši mit o Jasenovcu kao mjestu planiranih masovnih ubojstava temeljenih na nacionalnoj mržnji i daje objektivnu sliku utemeljenu na arhivskoj građi.

Ivana Klinčić

Sheila E. McGinn, *The Jesus Movement and the World of the Early Church* [Isusov pokret i svijet Pracrkve], Minneapolis: Anselm Academic, 2014., 393 str.

Knjiga Sheile McGinn, *The Jesus Movement and the World of the Early Church* predstavlja znakovitu sintezu i interpretaciju najranijih pokreta u kršćanstvu i u Crkvi. Knjiga pronosi jasan akademski glas: prvenstveno je namijenjena studentima na različitim stupnjevima obrazovanja na raznovrsnim fakultetima te može poslužiti kao koristan priručnik. Dakle, namijenjena je studentima pa i drugim nestručnim čitateljima »koji bi željeli naučiti nešto više o autorima i izvornim slušateljima novozavjetnih tekstova kroz prizmu grčko-rimskog svijeta u kojemu su živjeli« (str. 13).

Potonje je važno obilježje u odnosu na druge znanstvene spise iz istog povijesnog razdoblja. To je rad s čvrstim, jasnim, objektivnim ciljem te je sistematiziran, pedagoški gledano, na izvrstan način. Svako poglavlje, a ima ih ukupno jedanaest, detaljno i precizno opisuje razvoj kršćanstva od desetljeća do desetljeća počevši s likom Isusa Krista i Njegovim svijetom (od 21. do 30. godine) sve do Crkve u Trajanovim vremenima (od 111. do 120. godine). Poglavlja su sastavljena na edukativan način i didaktičkim pristupom s dodatcima

Sažetak, Pitanja za ponavljanje gradiva i Pitanja za raspravu. Time se omogućuje studentima teologije, Svetoga pisma, povijesti Crkve ili povijesti religija rekapitulacija naučenog gradiva i rad na različitim vježbama razumijevanja, asimilacije i analize.

Sažetak svakoga poglavlja sastoji se od preciznog i jasnog pregleda svih osnovnih pojmova. Dijelovi naslovljeni *Pitanja za ponavljanje gradiva* sadržavaju između pet i osam pitanja vezanih uz obrađeno poglavlje. Takva struktura otvara mogućnost za izvanredno korisno vježbanje radi usvajanje znanja. Ti dijelovi knjige također daju učiteljima djelotvorno i vrijedno sredstvo poučavanja, primjerice dobro strukturirana pitanja za ispite. Ostvarivši izvrsnu selekciju i klasifikaciju, Sheila McGinn odradila je velik posao. U dijelu *Pitanja za raspravu* nalazi se niz općih pitanja (tri–četiri po poglavlju) o određenim problematičnim dvojabama i temama pogodnim za raspravu i analizu, što može uroditi vrijednim, dinamičnim raspravama među studentima.

Nadalje, naglašavamo vrijednost tog didaktičkog djela zbog različitih dopuna na kraju knjige, očigledno uvrštenih zato da posluže kao gradivo za podučavanje i učenje. Prve dvije dopune su kompilacija i produbljanje dviju tema koje su detaljno razrađivane u više poglavlja. Prva dopuna »Pavao i njegova teologija« (str. 311–318) usredotočuje se na Pavlovu teologiju, a druga dopuna 2. *Logion–Quelle* (str. 319–321) kratko se osvrće na današnji znanstveni nauk o Q–izvoru, tj. aproksimaciji geneze novozavjetnih tekstova. Po našem sudu, te dvije dopune, s obzirom na to da je autorica mogla odabrati i druge teme jednako relevantne i vrijedne pozornosti, služe studentima kao model za produbljanje istraživanja i tematsku kompilaciju.